

РЕАЛЬНІСТЬ ПІЗНАННЯ: МОРИЦ ШЛІК VERSUS ІММАНУІЛ КАНТ

Реальність пізнання, що обіймає у собі весь комплекс філософських проблем логічної істинності і досвідної достовірності, зазнала значної трансформації від Нового часу до визначальної для сучасності епохи кризи філософських основ точних наук початку ХХ ст. Контрверза між віденським логічним емпіризмом початку ХХ ст. у версії професора Моріца Шліка та кантівською традицією трансцендентального обґрунтування пізнання виявляє, окрім традиційно очевидних суперечностей, доволі прогресивний, позитивістично забарвлений і тісний зв'язок наступництва.

"Вчителі думки зажили собі дурної слави... Сьогодні така доля спіткала навіть Канта", — констатує Юрген Хабермас [1], зазначаючи симптоми занепаду трансцендентального способу обґрунтування взагалі на користь прагматично свідомих позицій. Нові тенденції суттєво характеризуються рортівським "полишанням платонівського пафосу Філософії" на користь обмежених претензій прагматично орієнтованого мистецтва життя супроти всіх більше нелегітимних універсалістськи номотетичних претензій науково зумовлених форм позитивізму в його найширшому розумінні. Однак, не варто вважати, що криза зродженої Кантом на трансцендентальних основах теорії пізнання створює загрозу раціональності взагалі, і, зокрема, її науковому типові, з огляду на пов'язану з ним систематичну неспіввимірність претензій та успіхів, очікувань та дійсного стану справ. Нові й вільніші моделі раціональності стають на зміну прожитим епохальним системам у єдиному руслі історичної рафінації модернової ангажованості окремими науками, яка складає позитивний момент будь-якої філософської позиції. Поступове вивільнення від фіксованих конкретно культурно-історичною ситуацією форм здійснюється не тільки у вигляді радикальної відмови, а й через поважну критику. Кант здійснив позитивно орієнтований поворот у філософії, розглядаючи досягнення сучасних йому наук як знаменний факт, "який має цікавити філософа не як дещо, що відбувається у світі, а як підтвердження можливостей людського пізнання" [2]. Але розвиток наук та їхньої філософської самосвідомості відтоді набув драматичних темпів і на початок ХХ століття вони вже далеко не відповідали встановленим Кантом дескриптивно навантаженим формам. Нові ідеї та нові інтуїції історичної практики позитивної орієнтації у філософії через Мілля, Спенсера, Конта, Фреге, Маха, Рассела, Пірса, Джеймса та багатьох інших досягають свого "акме" у віденському логічному позитивізмі (пер-

ша третина ХХ ст.), провідником і натхненником якого став засновник славнозвісного Віденського Кола, докторант Макса Планка і спадкоємець кафедри Ернста Маха у Віденському університеті, професор філософії Моріц Шлік. Аналізові його критичних поглядів на кантівський спосіб фундаментального обґрунтування реальності пізнання, які зберігають і демонструють тісний зв'язок наступництва з кантівською традицією, присвячено наступні два розділи.

* * *

"Синтетичне судження, яке приписує конкретну властивість деякій реальній речі і таким чином стверджує реальний взаємозв'язок її рис, ніколи не має характеру універсальної істини... У наші дні ми можемо розглядати екстремальний раціоналізм як рішуче спростований. Жодна філософська система більше не може вдавати, ніби вона здатна з аподиктичною достовірністю (тобто у чистому розумі) представити інформацію про, скажімо, кількість планет чи спеціальні властивості хімічних елементів" [3].

В основі кантівського підходу до розв'язання проблеми про можливість аподиктичного знання про реальність лежать традиційні уявлення про розрізнення мінливого безпосередньо даного чуттєвого образу речі і її незмінної реальної сутності, яка не дається у чуттєвому спогляданні. Поняття, сформоване на основі споглядання, якщо воно претендує на статус універсально значущого знання, має бути адекватним речі самій по собі. Оскільки, за загальним погодженням філософів, самий тільки досвід чуттєвого споглядання не дає аподиктичного знання про реальність, то поняття, які складають зміст точного знання, мають бути незалежними від досвіду, тобто *a priori*.

Для чистого спекулятивного знання, заснованого на аналізі понять, вимогу апріорності виконати можливо, оскільки судження виносяться виходя-

чи з того, що "вже міститься у понятті". З іншого боку, синтетичне зв'язування можливе тільки на основі досвіду: умовно кажучи, "внутрішньої чуттєвості", якщо йдеться про чистий апіорний синтез у межах лише логічно істинної науки, і "зовнішньої чуттєвості", якщо йдеться про чистий апіорний синтез, який повинен мати значення для реальності. Контрадикторність припущення про одночасну незалежність певного класу синтетичних суджень від предметів досвіду і значущість для них складає основну проблему "*Критики чистого розуму*" [4]. Кант вбачає проблему у протиріччі незаперечного для нього факту існування окремих синтетичних суджень *a priori* у точних науках і їхньою теоретичною безпідставністю в межах існуючих систем метафізики. Доктрини, які доводять можливість таких суджень, нездатні їх вказати для конкретного випадку — з метою встановити надійну основу окремих визнаних наук, які фактично містять такі судження. Скептична позиція емпіризму, який відкидає можливість таких суджень взагалі — теж незадовільна, адже "... *емпірична* дедукція, якою захопились обидва вказані філософи [Локк і Юм — *прим. авт.*], не узгоджується з дійсністю наших апіорних наукових знань, а саме з *чистою математикою* і *загальним природознавством*, і, як наслідок, спростовується фактами" [5]. Така рішуча фальсифікація можлива тільки за повної переконаності у достовірності відповідного факту, у даному разі — існування у модельних науках принципів у вигляді синтетичних суджень *a priori*.

Поняття, утворювані в синтетичних судженнях *a priori*, мають бути адекватними відповідним реальним предметам, оскільки вони складають основу аподиктичного знання про них. Кант розглядає два можливі способи узгодження понять і предметів: або наші поняття узгоджуються з предметами, що суперечить суті фундаментального для Канта розрізнення фактичності на сутність та явище і зберігає вихідну контрадикторність, або предмети (чи, що те ж саме, — можливий досвід, адже реальні предмети є лише предметами можливого досвіду) узгоджуються з поняттями [6]. У другому випадку потрібно лише вказати на основні апіорні форми споглядання та поняття й правила розсудку, згідно з якими оформлюється у закономірні регулярності всякий можливий досвід, і в яких ми маємо останню категоріальну основу достовірності суджень про предмети реального досвіду. Реальні предмети відтепер змушені відповідати на запитання, які ми як споглядаючий у формах споглядання і мислячий у категоріях розсудку суб'єкт їм ставимо. А зміст знання про них назавжди у залежнюється від наших гіпотетичних очікувань, які ми представляємо реальності у вигляді покладання у ній форм можливого досвіду. Останній обмежу-

ється сферою явищ, принципово відмінних від речей самих по собі. Явища складають матерію чуттєвого споглядання, з якої нами конструюються емпіричні об'єкти згідно з категоріальною формою, що накладається на неї розсудком [7].

Єдиною можливістю для речі є або відповідати формі і згідно з нею представляти фактичне явище, яке засвідчує достовірність її реального існування, або не відповідати формі, що означатиме те саме, що й не являти собою досвідного факту, а, отже, суб'єктивно не існувати. Форма досвіду містить у Канта ті аспекти речей, які є *найзначущішими* у контексті певного дослідницького проекту, зокрема, з огляду на ціннісне значення предмета і мети пізнання точних наук, виражене у концепції синтетичного апіорного знання. Прагнення елімінації моментів достовірності з інтелектуальної інтуїції, попри все, не досягає своєї остаточної мети навіть з обранням двох основних форм чуттєвого споглядання, покликаних у кінцевому підсумку обґрунтувати відповідність предметів досвіду їхньому понятійному представленню. Правильне мислення від початку керується деякою загальною, вільною від будь-якого змісту, суто формальною логікою, яка викладає всезагальні і необхідні правила для розсудку. Мислити згідно з цією логікою означає мислити істинно. Однак формально правильна думка може не мати змісту, тобто суперечити своєму предмету. Самі тільки логічні критерії нездатні забезпечити реального пізнання [8]. Емпіричне застосування понять вимагає попереднього синтезу багатоманіття чуттєвого споглядання, оскільки поняття не може застосовуватись до окремих споглядань без перспективи інших споглядань. У понятті плінна фактичність чуттєвості трансцендується (що само по собі є інтуїтивно достовірним фактом!), оскільки в іншому випадку мислення і чуттєвість були б несумісні. Перший синтез лише оформленої у спогляданні, але незв'язаної чуттєвості, який Кант називає фігурним синтезом, здійснює необхідна для цього здатність уяви, яка у свою чергу є наслідком синтетичного впливу розсудку на чуттєвість. У розсудку єдність синтезу уявлень мислиться у спеціальних поняттях — категоріях. Тобто розсудок виявляється тією функцією, яка одночасно надає єдності різним уявленням *в одному судженні*, а також надає єдності чистому синтезу різних уявлень *в одному спогляданні*; "така єдність, виражена у загальній формі, називається чистим розсудковим поняттям" [9]. Саме в категоріях мислення (а, зокрема, й апіорний синтез) знаходить можливість емпіричного застосування шляхом зведення до них інших понять, хоча це застосування, повторимо, й обмежується лише об'єктами можливого досвіду, якими є явища під апіорними формами чуттєвості — простором і часом. Преформованість чуттєвості у доктрині Канта виконує

функцію інтуїтивної фактичності наявності чи відсутності очікуваною змісту у логізованих формах чуттєвого споглядання у разі кожного конкретного досвіду. Проте Кант жорстко розрізняє у тотальності фактів *aprioriva a posteriori*, де факти (тобто те, що згідно з нашою точкою зору позначають синтетичні судження взагалі) у першому є незаперечно достовірними і складають форму чи зразок для другого. З цієї позиції, звичайно, важко пояснити зв'язок між системою категорій і формами чуттєвості, а тому категоріальна система фактично постулюється заздалегідь — як система можливих суджень — і відразу як така, що має бути застосовною емпірично. Структура кантівської доктрини тісно переплетена з екстра-теоретичним уявленням про сутність реального взагалі. Там, де вона містить бездоказові постулати, ми насправді маємо справу з теоретичним оформленням зовнішнього за походженням критерію істинності та реальності. Конкретні проблеми, які виникають у цьому зв'язку, ми розглянемо принагідно, а наразі звернемось до теоретичної критики концепції синтетичного *a priori*.

* * *

Кант виділяє три класи суджень, два з яких відповідають класові означень (відповідно, аналітичні судження) та класові емпіричних суджень чи гіпотез (відповідно, синтетичні судження *a posteriori*). Оскільки ці два класи принципово, як переконливо показав Юм, не дають аподиктичного знання про реальність (а факт існування такого знання для Канта засвідчує стан наук), то Кант вводить третій клас суджень — синтетичні судження *apriori*, істинність яких засвідчується не з означень чи досвіду, а зі спеціальної здатності чистого розуму. Необхідність дослідження можливостей чистого розуму вводиться дескриптивним питанням "Як можливі синтетичні судження *a priori*?" стосовно кожної зі сфер пізнання, де вони вважаються актуальними: математики, природознавства (*Physica*), метафізики [10]. Спосіб вирішення поставленої задачі у Канта вказує на надзвичайну залежність його системи від дійсності факту наявності і методологічної необхідності синтетичних суджень *apriori* у вказаних ним науках. Констатація наявності синтетичних суджень *a priori* базується передусім на переконанні у теоретичній неможливості їхньої відсутності. Якщо ми зможемо вказати спосіб, згідно з яким конкретні кантівські приклади синтетичних суджень *apriori* виявляться суперечливими або неоднозначними стосовно реальності, а також відшукаємо рівноцінні формальні умови, які не підпадуть під кантівський формалізм, але задовольнятимуть вимогам до обґрунтування тих наук, на які посилається Кант,— буде спростовано концепцію, принаймні, про вказану

Кантом конкретизацію можливості аподиктичного пізнання реальності, хоч би й обмеженої явищами, за допомогою синтетичних суджень *apriori*. Зокрема, якщо ми будемо успішними, то пояснимо, яким чином у кожному випадку третій клас суджень зводиться до одного з перших двох.

Наведені Кантом приклади, засновані на понятті про варіацію змісту поняття речі, який розширюється у синтетичному судженні [11], встановлюють фундаментальне розрізнення між аналітичними і синтетичними видами суджень, яке має таке саме значення у логічному емпіризмі. Так, судження "всі тіла є протяжними" є *аналітичним*, оскільки приписує суб'єктові судження предикат, який "вже міститься у понятті" про цей суб'єкт. Оскільки судження виноситься без звертання до досвіду, але на основі одного лише поняття, воно є *apriorним*. Стосовно цього Шлік додає: "... адже жоден досвід не може виявити тіл, які не є протяжними". Здійснивши розведення мовної і речової реальності, Шлік погоджується з аналітичним характером таких суджень, адже якщо ми зустрічаємо у досвіді дещо непряжне, то ми не можемо кваліфікувати його як тіло, оскільки це *суперечило* б означенням. Звідси випливає, що аналітичні судження ґрунтуються на логічному принципі протиріччя, а відтак є вивідними з означень за допомогою цього принципу [12]. З іншого боку, судження "всі тіла мають вагу" є *синтетичним*, оскільки приписує суб'єктові судження предикат, який "не міститься у понятті" про цей суб'єкт, а є запозиченим з досвіду.

Синтетичне судження завжди містить у собі референцію до факту, який дається в інтелектуальній інтуїції безпосередньо як фактичний зв'язок. Кант припускає субстанційне існування речей самих по собі, внаслідок чого стикається з проблемою якісно розрізнити емпіричне (вертикаль "явище — поняття") і чисте зв'язування (горизонталь "поняття — поняття"), а також непізнаваність зв'язування речей самих по собі (горизонталь "річ — річ"), яка замінюється на синтез уявлень у спогляданні (горизонталь "явище — явище"). Не визнаючи моментів інтелектуальної інтуїції речей зовнішнього світу (а саме — безпосереднього досвідного сприйняття речі самої по собі як такої разом з її суттєвою структурою), які він правильно асоціює з фактичністю досвіду, Кант переконаний, що зв'язок не дається об'єктом, не є однорідним чи подібним до зв'язків речей самих по собі, а створюється суб'єктом на основі явищ у спонтанному акті розсудкової самодіяльності. "Зв'язок (*conjunctio*) багатоманітного взагалі ніколи не може бути сприйнятий нами у відчуттях...; серед усіх уявлень зв'язок є єдине, що не дається об'єктом, а може бути створене тільки самим суб'єктом... Але поняття зв'язку містить у собі, окрім поняття про багатоманітне і синтез його, ще й поняття про єдність багатоманітності".

нітного. Зв'язок є представлення про *синтетичну* єдність багатоманітного" [13]. Хоча на місце об'єктивно реальної єдності предметів досвіду у Канта стає суб'єктивна трансцендентальна єдність самосвідомості, однак заснована вона, все ж таки, на *інтуїтивній самоочевидності* факту *я мислю* [14]. Таким чином, Канту не вдається остаточно розв'язати апіорне синтетичне пізнання й інтелектуальну інтуїцію.

Номотетична діяльність розуму, яка встановлює правила і закони пізнання, ціле-спрямована на фільтрацію усього багатства фактичності, задаючи аподиктичність виняткової значущості окремих її сегментів, яка своє остаточне обґрунтування віднаходить вже тільки як деяка повинність у компетенції практичного розуму. Сталі критеріальні форми для визначення реальності, хочби які вони були, представляють її у принципово збідненому змісті, обмеженому "раз і назавжди встановленою" Кантом сферою можливого досвіду. Можливий апіорний синтез, який претендує на емпіричне застосування, є попередньо зв'язаним чітко окресленими, однак насправді *конвенційними* формами фактичності, які підносяться Кантом до рангу фундаментальних відношень. Критика з боку логічного емпіризму розкриває і перебиває деякі з можливих джерел переконання Канта в існуванні синтетичних суджень *a priori*. "У класі означень, які за самою своєю природою є валідними незалежно від досвіду і відтак є *a priori*, існує велика кількість конвенцій, які, взяті надприродно, здаються невідомими з означень, а значить — синтетичними" [15]. За Кантом, аподиктичні судження математичних наук — арифметики і геометрії — уможливаються апіорними форми чуттєвого споглядання, оскільки вони є науками часової і просторової форм інтуїції відповідно, у якій об'єкти досвіду підкоряються тим законам, згідно з якими відбувається сам досвід як когнітивний процес. Принцип, застосовний до чуттєвості, поширюється Кантом на мислення. Зв'язування також відбувається згідно з певними формами, які є фундаментальними атомарними концепціями — *категоріями*. Останні нерозривно зв'язані з чуттєвістю і задають її понятійну форму. Тому вони мають бути необхідно істинними щодо реальності (маючи на увазі, що це реальність, дана лише у можливому досвіді, а не сама по собі), оскільки ми не можемо мислити зв'язків цієї реальності інакше, ніж за допомогою вказаних категорій. Та реальність, яка дається нам у явищі — а це єдина і вся можлива реальність досвіду — повністю конформна категоріальному мисленню, в якому суто логічні форми мислення складаються в емпіричну реальність. Згідно з означеними категоріями конститується і реальність взагалі, яка сама виявляється категорією. Отже, реальність відповідає апіорним законам нашого

мислення, а це означає можливість висловлювати деякі твердження про неї *apriori*. Сума таких тверджень, які є синтетичними судженнями *a priori*, складає принципи чистого природознавства.

Зрозуміло, що навіть за умови наявності й актуальності кантівських форм вказується лише загальна необхідність для пізнання ґрунтуватись на *деякому*, ще конкретно *неозначеному* ліміті, встановленому для уможливлення методу взагалі. Справді, якщо ми заперечуватимемо існування граничних формальних підстав припинення інтуїтивного споглядання, тим самим ми заперечуватимемо саму можливість концептуальної десигнації і окремих суджень. А якщо ми не формуватимемо суджень, це означатиме відсутність раціонального мислення (оскільки ніщо ні з чим не порівнюється і не пізнається як інше), а також конечної довершеності пізнавальних етапів, достовірність яких уможливує методичне просування раціонального пізнання, крок за кроком зв'язуючи матерію чуттєвої дійсності. Але пізнання деякої необхідності існування *когнітивного процесу взагалі*, зрештою, виявляється лише переконанням у цінності, або точніше фактичній значущості пізнання, яке складає зміст певної програми дій, якою є новочасний проект. Теорія апіорних форм чуттєвості і мислення лише стверджує, апелюючи у кінцевому підсумку до суб'єктивної активності, що раціональне методичне пізнання *має значення взагалі* як встановлення раціональних *форм взагалі* і методичної практики оформлення дійсності згідно з ними. Однак вона не може аподиктично встановити, *які конкретно* форми мають найбільше значення — *this is a matter of fact*. Консервативна позиція Канта і його позитивізм, зокрема, виявляються у метафізичному розширенні теми "коперніганського" перевороту до директивної вказівки конкретних апіорних форм споглядання з наміром наступної побудови конкретної метафізики природи. У цьому контексті ми не отожднюємо його когнітивний позитивізм із моральнісним. З нашого боку було б недалекоглядним звужувати поняття позитивізму тільки до типових уявлень про нього як про строге ствердження можливості радикальної редукції належного до дійсного. У нашому широкому розумінні позитивізм — тільки стартова позиція для вибору конкретної предметної області дослідження з-поміж *нерозділеності тотальної фактичності* до будь-якої її конкретизації, тільки позитивне визнання можливості для мислення окремо оперувати з *будь-якими* сегментами фактичності, а не тільки з традиційно встановленими у культурі її частинами. Напевно, такий позитивізм має значно більшу евристичну цінність і філософську автентичність, ніж будь-яка консервативна позиція. Свобода від моральних табу конкретної метафізики, на нашу думку, є вихідною ознакою позитивного вибору в

широкому розумінні. Саме через ці риси кантіанський критицизм від початку і видається представникам старої метафізики катастрофічним, оскільки виходить лише з найбільш загальної необхідності, властивої когнітивному процесові та його результатам.

Стверджуючи існування синтетичних суджень *a priori*, Кант і його послідовники передусім вказують на математику. У формалізмі логічного емпіризму строгість основ математичних наук досягається, по-перше, експлуатацією декартівського виходу для геометрії — її аналітичної репрезентації у числовій системі координат, завдяки якій метод геометрії зводиться до методу арифметики. По-друге, представлення системи аксіом математики у вигляді імпліцитних дефініцій повністю звільняє їх від інтуїтивного змісту, тим самим забезпечуючи строгую апіорність означення, внаслідок якого "система аксіом складається лише з *аналітичних* істин, які просто встановлюють відношення між основними поняттями, зафіксованими в означеннях" [16]. Однак, чи зберігають математичні твердження аподиктичну значущість, якщо ми приєднуємо до математичних понять інтуїтивний зміст? Чи є геометрія інтуїтивного простору наукою *a priori*?

Згідно з Кантом, твердження геометрії як науки про простір є аподиктичними, оскільки ґрунтуються на апіорних формах чуттєвого споглядання, які представляють собою фіксовані закономірності чуттєвої свідомості. Лише пов'язавши ці закономірності з певною формальною системою можна твердити про факт і спосіб підкорення їм досвіду, а також покладати стосовно нього певні передбачення *a priori*. Згідно з багатовіковою традицією, Кант вважає єдиною можливою геометрією для єдиного можливого простору геометрію Евкліда. Аксіоми цієї геометрії відбивають одночасно і структуру інтуїтивного простору, і структуру об'єктивного простору — у цей спосіб вони конституують об'єктивний простір досвіду згідно з відповідною інтуїтивною формою чуттєвості.

Стосовно кантівського переконання в евклідовському характері як інтуїтивного, так і об'єктивного простору виникає низка суттєвих заперечень. Демонстрація геометричного доказу із звертанням до інтуїції неодноразово призводила до хибних результатів. Інтуїтивна екстраполяція висновків за межі безпосередньо даного у досвіді не раз ставила під сумнів їхню емпіричну застосовність. Так, Шлік вказує на приклад існування "неперервних кривих, які все ж не мають [визначеного] тангенса у жодній точці" [17]. Тут стикаються інтуїції стосовно понять неперервності і диференційовності функцій. Згідно з інтуїтивним поняттям про неперервність кривої лінії (у її евклідовській *геометричній* інтерпретації), до неї можна провести

дотичну лінію у будь-якій точці. Та, попри все це, Вейерштрасс записує рівняння функції, яка вдовольняє формальному критерію неперервності, водночас не будучи диференційовною у жодній точці.

Основна проблема полягає в тому, що інтуїтивні представлення геометричних аксіом виявляються у кінцевому підсумку або операційними, або чисто формальними. У першому випадку, визначаючи поняття, наприклад, про паралельні лінії, ми вказуємо процедуру практичного встановлення цього відношення ("ніколи не перетинаються" — у дійсності чи спогляданні), яку ніколи не завершимо до кінця, зупиняючись лише на достатньому для практичних потреб рівні ймовірності. Такі інтуїтивні визначення завжди ґрунтуються на індукції, а тому поняття, які ми з них утворюємо, мають лише логічну значущість, але до досвіду ніколи не застосовні як такі. Практичні обмеження зазвичай диктують нам умови наближення реального досвіду до концептуальних конструктів, які ми на нього накидаємо. Так, порівняно невеликий геометричний трикутник на земній поверхні матиме інтуїтивно достовірну суму кутів, рівну двом прямим, однак, виконуючи інтуїтивно визначені операції побудови і визначення параметрів значно більшого трикутника, ми можемо, всупереч вихідній інтуїції, виявити, що сума його кутів може дорівнювати і трьом прямим. Операційні визначення у даному випадку нездатні розв'язати суперечність, яка виникає внаслідок ототожнення простору операцій з плоскою евклідовою геометрією, тоді як у масштабах більшого трикутника незалежно від нас починають значити форми альтернативної сферичної геометрії. Інтуїція завжди поширюватиме формальну обмеженість певного типу досвіду на сферу всякого можливого досвіду. І якщо розглядати будь-яку формальну фіксацію практики в інтуїції, як остаточну, то тим самим ми обмежуємо практику, до якої застосовна ця формалізація, межами тих характерних випадків, на основі кінцевої практичної значущості яких і виникають відповідні інтуїції. Аналогічні наслідки виникають і внаслідок редукції об'єктивного простору до деякого чуттєвого простору, пов'язаного з певними просторовими відчуттями. Окрім зорового, існують слуховий, тактильний, нюховий простори чуттєвості. Жоден з них сам по собі не є достатнім для повноцінної практики, яка є основою і метою всякої формалізації. Єдиним, незалежним від досвіду, способом представлення аксіом виявляється формальний спосіб імпліцитного взаємоозначення, у якому ми, відволікаючись від інтуїтивного змісту, зводимо значення дійсних у даному контексті просторів чуттєвості у єдині формальні сингулярності, водночас відмовляючись від претензій на аподиктичне знання про реальність. А шукане знання про реаль-

ність набуває лише коррелятивного характеру, відкритого до модифікації на основі будь-якого досвіду, згідно з яким порушуються вихідні формальні редукції, вводяться нові розрізнення чи нехтується старими — тобто на основі фактичної зміни значущості тих чи інших аспектів перетворюваної у людській діяльності дійсності. Тип пізнання злише практично обмежуваною динамікою досвідної основи, на нашу думку, приречений на актуальність, тоді як фактично консервативний підхід (за своєю природою — тільки етап методичного руху) нездатний до самостійного існування, являючи собою лише надскладні ідеологічні умови для практики, тим самим опосередковано беручи участь у обмеженні динаміки пізнання.

"Досвід ніколи не може довести, що певна геометрія є єдиною чинною в емпіричному просторі" [18]. Емпіричні факти можна поставити у відповідність з будь-якою геометрією, яка відбиває найактуальніші зв'язки у фактичності. Детально розбираючи вплив теорії відносності простору і часу на фізику та філософію в окремії статті [19], ґрунтуючись на попередніх роботах Гелмгольца і Пуанкаре, Шлік переконливо демонструє, що, наприклад, лінійне перетворення об'єктивного простору не змінює тих формальних законів реальності, які в ньому чинні. Збільшення всесвіту у 100 разів, ймовірно, змінить значення всіх фізичних констант у ньому відповідним чином, але не змінить їхнього співвідношення, зафіксованого в аксіомах. Неможливо зсередини всесвіту визначити його конкретні параметри, оскільки всі фізичні характеристики у ньому визначаються лише відносно. Характерні операції, що слугують фундаментом для конкретних дефініцій, практично достовірна повнота яких дозволяє зіставити їх між собою у системі принципівих суджень і відтак імпліцитно визначити фундаментальні поняття, буде неможливо розрізнити між двома всесвітами, оскільки обидва з них ніколи не дані разом, а всі внутрішні характеристики, у тому числі час і простір, визначаються так само взаємним відносним чином або імпліцитно. "Фікція про чисто геометричну деформацію всіх тіл є, відповідно, нічого не значущою; вона не має жодного певного фізичного смислу" [20]. "Два світи, які можливо трансформувати один в інший абсолютно умовним (однак неперервним і однозначним) перетворенням, є в ас-

пекті їхньої фізичної реальності *ідентичними*" [21]. Звідси, геометрія у жодному випадку не зберігає аподиктичної валідності, якщо ми приписуємо її поняттям інтуїтивний зміст, а не трактуємо їх суто формально як вузли поєднання аналітичних суджень. Наука геометрія, відповідна критеріям строгості й аподиктичної достовірності, не містить синтетичних суджень *a priori*.

Аналогічних висновків ми доходимо і для арифметики, послуговуючись тими ж аргументами, що й стосовно простору для геометрії. Дійсно, відмінність між простором і часом з формального боку полягає лише в тому, що перший є тривимірним числовим континуумом (простором), а другий — одновимірним (простором). Концепція числа не може містити у собі інтуїтивного змісту без накладання певних екстра-теоретичних обмежень і спричинення протиріч. Так, розуміння числа як "класу класів", що переконливо демонструє парадокс Рассела, призводить до суперечності в інтуїтивно достовірній теорії множин, покликаний обґрунтовувати чисту арифметику. Гілбертівський формалізм позбавлений цих вад [22].

Теорія чистих форм мислення, або категорій, так само демонструє внутрішню суперечність використання інтуїції для означення реальності. Категорія повинна встановлювати поняття, яке співвідноситься з реальністю, тобто має значення незалежно від інших понять та емпіричних об'єктів. Знакова природа поняття не дозволяє одностороннім чином встановлювати зв'язок. Справді, це були б фантастичні утворення чистого розуму, оскільки ми не можемо диктувати конкретному досвіді бути йому чи не бути. Поза свідомістю певного факту категорія немає жодного сенсу. Категорія, якщо вона стверджує реальне існування, завжди є судженням, у якому поняття зв'язує у десигнативній концептуальній функції два об'єкти: кожен з них є *символом* або *знаком* іншого. Перманентна наявність категоріальних форм мислення у такому разі означала б, якщо вона не обґрунтовується психологістично, що їм відповідають певні означені первинні символи. Трансляція цих символів в інші в аналітичний спосіб можлива, однак абсурдність положення про аподиктичну необхідність позначення певних речей певними словами зберігається [23].

1. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие.— СПб.: Наука, 2000.— С. 9.
2. Там само.
3. Schlick M. General Theory of Knowledge.— La Salle, Illinois: Open Court, 1985,— 410 p. — P. 344.
4. Кант И. Критика чистого разума.— М.: Мысль, 1994,— 592 с.
5. Там само.— С. 98.
6. Там само.— С. 18—19.

7. Там само.— С 70.
8. Там само.— С 75.
9. Там само.— С 86.
10. Там само.— С 39-41.
11. Там само,— С. 39.
12. Schlick M. Там само.— Р. 75.
13. Кант И. Вказ. праця.— С 99.
14. Там само.
15. Schlick M. Вказ. праця.— Р 74.

16. Там само.— P. 349.
 17. Там само.— P. 352.
 18. Там само.— P. 351.
 19. *Schlick M.* Space and Time in Contemporary Physics ('Raum und Zeit in der gegenwaertigen Physik', 1917) // Schlick M. Philosophical Papers. Vol I.— Vienna Circle Collection. Vol. 11.— Dordrecht: Holland, Boston: USA, London: England.— D. Reidel Publishing Company, 1978.
 20. Там само.— P. 225.
 21. Там само.— P. 227.
 22. *Schlick M.* General Theory of Knowledge.— La Salle, Illinois: Open Court, 1985.— 410 pp.— P. 356.
 23. Там само.— P. 358—359.

Alexander Mayevsky

**REALITY OF KNOWLEDGE:
 MORITZ SCHLICK VERSUS IMMANUEL KANT**

Reality of knowledge, which encompasses the whole bundle of philosophical problems of logical truth and experiential certainty, has undergone a considerable transformation since the epoch of Modern till the determinative for contemporaneity epoch of crisis in philosophical foundations of exact sciences at the beginning of XX c. The controversy between Vienna logical empiricism at the beginning of XX c. in version of Prof. Moritz Schlick and Kantian tradition of transcendental foundation of knowledge reveals, apart from traditionally apparent repugnances, their quite progressive, positivistically imbued and very intimate nexus of inheritance.